

En røst fra gårdens gemmer

Af Judy Ryslander

Judy Ryslanders far, Peder, forlod som 21-årig bondelivets ensformige slid for i København at gå i lære som gårdmusikant hos storebroderen Max. De ernærede sig som musikere under krigen. Siden fik Peder arbejde og spillede mest i gårdene lørdag og søndag.

»I dag er det mig – i morgen måske dig!«

Med dette citat fra Gårdsangervalsen (»Når morgenklokken lyder ...«) vil jeg føre læseren med på rejse i gårdsangervaldens usikre univers. Der er både moral, appel og advarsel i disse få ord – din tilværelse kan ramle sammen på et øjeblik, så hjælp andre, mens du kan. Hvem véd – i morgen måske dig?!

Jeg er vokset op i Baggensgade i den sorte firkant på Nørrebro i København i baghuset på femte sal. To voksne, fire børn, to værelser med køkken og WC – i alt 28 m². Kakkellovnen var gloende om vinteren, men den kunne ikke brænde natten over, og det var altid min far, der tog den kolde morgentørn med at rense askeskuffen ud, lufte den lumre natteluft ud og hente koks i kælderen samt få tændt op i kakkellovnen påny. Vi børn gemte os godt under dynerne imens, for der var iskoldt, mens morgenudluftningen stod på. Men det var sikkert sundt – det var yderst sjældent, vi var syge!

Min far og mor arbejdede på tre-skift på Kabelfabrikken på Frederiksberg, så der var altid én hjemme til at passe på os børn. Men der var næsten også altid en, der skulle sove. Vi måtte tage hensyn til hinanden. Som den yngste (født 1948) har jeg nok oplevet de lyseste tider. Den værste efterkrigstid var ved at være slut, og desuden kom jeg til at bo

på landet i et par år hos en moster, indtil jeg skulle hjem og i skole i 1955. På det tidspunkt var min storebror kommet ud at tjene på landet, og min ældste søster var kommet på husholdningsskole.

Min far, Peder, og hans bror, Max, spillede sammen i gårdene, på gaderne og på værtshusene i København under krigen og ernærede sig ved det. Max havde allerede da været på valsen i en halv snes år; min far var nybegynder. Efter krigen drog Max videre, men min far havde truffet min mor og fået fast arbejde. Han supplerede lønnen med at spille i gårdene lørdag-søndag samt nogle aftener om ugen. Jeg husker især søndagene, når han kom hjem med bugnende jakkelommer fyldt med små avispirspakker med mønter i – så samledes vi og pakkede ud og stablede og talte op. Jo, det var altid spændende! Indimellem havde han engagementer af længere varighed på værtshuse. Engang blev han engageret som musiker til en turnerende revy over en længere periode, og han måtte sige sit job op. Desværre gik revyen konkurs og min far så aldrig en øre. Han hutlede sig hjemad og snuppede sig et æble her og der fra fyldte træer, for dog at få noget at spise, og hjemme igen forbarmede både min mor (som ikke havde været enig med ham i hans beslutning) og Kabelfabrik-

ken sig over ham, så han fik både min mor og sit job igen! Min far blev ved med at spille til først i 60'erne, og i 15 år lå harmonikaen pakket ned. Da jeg så i 1980 begyndte at spille harmonika, vågnede den slumrende kæmpe til live igen, og i dag hænder det, at vi tager ud og spiller sammen.

Min onkel Max havde slået sig fast ned i København efter ca. 30 år på valsen, men han slap ikke helt harmonikaen, idet han også altid har fiflet lidt med den mekaniske side af sagen. Max har bygget én harmonika i hele sit liv, men han har repareret i tusindvis og gør det stadig. I dag har vi vores musik sammen, og vi spiller alle tre når lejlighed gives. Vi har været ude at spille til firmafester, sølvbryllupper o.a.

Det er naturligvis helt grundlæggende Max' og Peders mange oplevelser, som gør, at jeg i dag kan formidle bare en lille smule videre om gårdmusikernes liv og levned. De er mine hovedkilder, og jeg er dem evigt taknemmelig for alle beretninger og fotos samt lyst til at drage med ud og fortælle og spille for andre interesserede.

Hvem var det, der spillede i gårdene?

Jeg har mest beskæftiget mig med én bestemt gruppe af gårdmusikanter, nemlig dem, som man kan kalde »private«. Jeg vil bruge det som synonym for

Max Jensen i en gård i Århus sammen med en dygtig bugtaler, som han optrådte en del med – det gav gode penge. Billedet er taget under krigen.

de »almindelige mennesker«, der blev rejsende i musik. Dette brugt i modsætning til »*de rejsende*«, som er opvokset i et bestemt miljø, der har tradition for at tage på valsen.

Det var først og fremmest *mænd*, der spillede i gårdene. Jeg kan kun erindre at have hørt 4-5 kvinder omtalt, og heraf var kun én selv musikanter. De andre var 'medrejsende'. Disse mænd kom fra vidt forskellige sociale lag, men hovedparten var ufaglærte unge mennesker med mod på livet. Arbejdsløsheden har selvfølgelig været en indlysende årsag til, at man søgte andre udveje, men det dårligt fungerende sociale 'sikkerhedsnet' gav det endelige spark til at komme afsted. Understøttelsen kunne simpelthen ikke føde en mand – og da slet ikke en hel familie – så havde man bare det mindste talent for sang, musik eller gøgl, så var der en helt reel mulighed for at tjene en ekstra skilling. Min onkel Max havde mod på livet, så han drog hjemmefra som 17-årig (dog uden bedstefars velsignelse) sidst i 20'erne, og Max har virkelig oplevet noget. Af og til boede han et par måneder samme sted, men oftest var det svendehjemmene, der gav ham logi – det var det billigste omend ikke altid det hyggeligste eller renligste – sengetøjet blev jo ikke skiftet hver dag, og det er da også hændt, at Max fik sin nattero spoleret i en ordentlig luserede!

Det frie liv tiltrak også min far og ansøret af storebror Max, tog Peder som 21-årig til København for at komme i lære som gårdmusiker hos Max. Bondelivets triste, ensformige slid tiltalte ikke min far, og han drømte om den dag, da han var personlig myndig og kunne tage afsted til det forjættede land – storbyen. Og han blev da også hængende herovre

indtil for ganske få år siden!

Instrumenterne

Mon ikke *harmonikaen* er det instrument, man først og fremmest tænker på i forbindelse med gård- og værtshusmusikken? Harmonika og sang, ja, så har man næsten sit eget en-mands-orster! Først var der de små dur-spil med en og to rader knapper, men den store fem-radede harmonika slog den lille trækharmonika ud. Fordelene var indlysende: større lydstyrke, større muligheder i klangvalg (registre/kor) og et genialt udtænkt knap-system, som gjorde, at alle tonearter kunne spilles med samme fingersætning. Desuden var 'kassen' jo kromatisk, hvilket gav helt andre muligheder i bælgarbejdet til forskel fra dur-spillenes pust-sug-teknik (giver forskellige toner, eftersom bælggen puster eller suger). – De store harmonikaer var godt nok dyre, men musikforretningerne var villige til at sælge på afbetaling. Det havde i særlige tilfælde én fordel – blev man arresteret og 'kørt op', kunne man være så uheldig at få instrumentet konfiskeret, men når man ikke selv ejede det, blev det returneret til forretningen – og når man så blev sluppet løs, kunne man starte forfra igen med leje og afbetaling. Tabet var derfor ikke så stort! Max kan fortælle hårrejsende historier om ydmygende arrestationer og indsættelse på tvangsarbejdsanstalt – jo, det var kønne tider!

Når jeg nu nævner *saven*, er det ikke fordi, den har været særlig udbredt, men den huskes af de fleste som hørende til gårdmusikken. Det, at kunne noget specielt som at spille på sav, gøggle, steppe, huskedes og gav også større adspredelse i gårdene – der kom jo

mange, mange grupper og enkeltpersoner og spillede. Om savens oprindelse som instrument vides ikke meget, men man har jo lov til at tro, at dens smukke, vibrerende toner blev opdaget ved en tilfældighed, og derfra til at udnytte dette ved at knipse, stryge eller slå på bladet er der ikke langt. Mest udbredt er det at stryge bladet med en violinbue, men der er mangfoldige muligheder i saven som klangligt rytmeinstrument – noget, som savspilleren Niels-Sav (Kristensen) i København kan demonstrere. Om ham er en mindre publikation under udarbejdelse i Københavns Folkemusikhus. Musiksaven – et norsk produkt med navnet Stradivarius(!) (et Sandviken-produkt) – kan købes gennem isenkrammeren – det er i øvrigt ofte flere hundrede kroner billigere end gennem en musikforretning!

»Med guitar og banjo og mandolin, jeg vandrer fra gård til gård« hedder det, og netop disse tre strengeinstrumenter var almindeligt udbredt – selvom det har krævet sin mand at spille på dem i frostvejr. Herom beretter en gammel gårdmusikanter, født omkring århundredeskiftet, Aksel Rossing Petersen, i et lille hefte, han har skrevet til mig. »Fra de meget strenge Vintre i Norge med 30° frost«. (Ca. 1930). »Jeg måtte spille så godt, jeg kunne, med Halvvanter på Hænderne (harmonika). Thomas kunne slet ikke spille på Banjoen, fordi hans Fingre hang fast i Stregene og Stemmebåndene. Men han var flink til at finde Pengene, som forsvandt i Huller i sneen. Mellem hvert Nummer måtte vi banke Næver. Et Sted i Halden stod vi og spillede længe. Det var en stor Arbejderkaserne, og vi var ved at opgive at tjene noget dér – men lige som vi havde åndet på

Hænderne og var ved at gå, kom der en ældre Dame ud til os med en Hat fuld af penge. Hun sagde, at da de ikke kunne få Vinduerne op, da de var frosset, så havde de gået rundt med Hatten og samlet penge ind til os, og derfor varede det så længe. I øvrigt var de næsten alle arbejdsløse. – Men hvor det varme-de!«

De her nævnte instrumenter dækker ganske godt de folkelige instrumenter, som aldrig er blevet 'fine' nok til den etablerede musikkultur. Til gengæld har aldrig noget instrument været for fint til at spille i gårdene eller på gaden – prøv at gå en tur på Strøget i dag – hele den etablerede musik samt korsangen finder man nu!

To andre strengeinstrumenter, *violi-*

nen og *kontrabassen*, skal også nævnes. Violinen, som gennem generationer har været landsbyspillemandens foretrukne instrument, har aldrig spillet nogen større rolle i gårdene eller på værthusene, men min far og Max har dog begge i en årrække spillet sammen med en meget dygtig violinist, Holger Rønø. Han yndede at være 'kapelmester', når de gik ud. Til gengæld holdt de andre meget af at drive gæk med ham, men det var dog aldrig ondskabsfuldt ment. – På den ældste, eksisterende lydbåndoptagelse fra gårdene, der findes på Dansk Folkemindesamling (DFS mgt GD 1941/1), er der et interview med kapelmesteren i et lille orkester, som interviewerens tilfældigt hørte i en gård – denne kapelmester er violinist, så nogle

violiner har der da været.

Kontrabassen har fået en noget større rolle i gårdmusikken endskønt det er en uomtvistelig kendsgerning, at det er besværligt at bugserer den rundt! Men alle, der har haft fornøjelsen af at spille sammen med en bassist, forstår også hvorfor, det er så dejligt. Og så ser det jo pompøst ud – den virker ganske enkelt overvældende i proportionerne – imponerer visuelt langt mere end en mundharpe!!

Blæsere som *saxofoner*, *klarinetter* og *trompeter* var rimeligt repræsenteret, og dette skyldes formentlig de mange ledige orkestermusikere, som heller ikke så anden udvej end at prøve at tjene en skilling i gårdene. Musikerforbundets arbejdsløshedsunderstøttelse var på et minimum, og det har uden tvivl kostet store overvindelser hos den enkelte at 'nedværdige' sig til at gå i gårdene. Det var fra gårdmusikernes side helt i orden at de kom og var med – kun to betingelser var der: Man skulle være en hæderlig musiker og et hæderligt menneske. Når dagens arbejde var slut og man talte pengene op, blev alt fordelt ligeligt. Vé den, der havde stukket en mønt til side til sig selv – så var det ud!

Sangstemmen er det sidste instrument, jeg vil omtale. Engang gik der faktisk *gårdsangere* rundt og sang uden akkompagnement til, og det må have lydt ganske flot, næsten i stil eller volumen som de gamle gaderåb. Ellers forbinder man jo mest gårdsangen med de her omtalte instrumenter. De fleste sang – i begyndelsen. Men måske er det gået dem, som det gik min far. Han opdagede en dag, da han gik i gårdene og ikke sang p.g.a. et halsonde, at han tjente ligeså meget, som han plejede – og så holdt

Max og Richard – fotografi brugt som reklame i udhængsskab på restauration, hvor de havde fast engagement. Formentlig fra 30'erne.

han da op med at synge! – Den mest særprægede sang kender vi fra de rejsende, f.eks. Mundeling'erne. De sang flerstemligt og umådeligt flot – et kendetegn man også i dag kan finde hos de rejsende. Jonna og Ronald Frederiksen, som nu bor i Vallensbæk, tilhører de rejsende, og hos dem finder man en sang så egenartet og så personlig og indfølt, at de små hår i nakken sitrer, når man hører dem!

Hvad sang og spillede man i gårdene?

En gårdsang er ikke let at definere. Hvilke kriterier skal man bruge til at udvælge en gårdsang blandt andre sange? Man kan finde en del sange overleveret hos disse folkelige musikanter, som man ikke finder så mange andre steder. Er det så en gårdsang?

Jeg vælger at anlægge et meget bredt syn på gårdmusikken, samtidig med at det er på sin plads at skelne lidt mellem de private og de rejsende. De rejsende har en særegen sangtradition, overleveret gennem generationer, og selvom der også sker fornyelse i repertoiret, er det dog kun lidt i forhold til de privates udvikling.

Fra min far og samtlige andre 'private', jeg har snakket med, blev repertoiret i stor udstrækning præget af de sidste, nye slagere fra film og revyer – det var meget populært sådan næsten fra dag til dag at kunne præsentere det sidste nye i gårdene. Det gav også lidt mere 'kasse'. Desuden er der jo næsten en ære i at kunne spille 'på opfordring', så repertoiret bliver stort og bredt – man kan jo ikke sidde publikums ønsker overhørig. Man må kunne spille det, folk vil have, hvis man vil tjene penge på det! Således også i dag hvor visse af trivialpoppens melodier pludse-

Peder Jensen i hjemmet i Baggesensgade 26C, 5. tv. på Nørrebro i København.

lig er landeplager – så kan man godt indstille sig på, at få dem lært, for folk vil uden tvivl spørge, om man kan spille dem.

I gårdene *kan* man klare sig med et forholdsvis lille repertoire, da man vandrer fra gård til gård, og på gaden ligeså – da er det blot publikum selv, der er mobilt. Men da de fleste musikanter også spillede på værtshuse, restaurationer og til fester, var man nødt til at have et omfattende repertoire, dels af dansemusik og slaggere, og dels af 'den danske sangskat'. Det kender vi jo også i dag til fester, hvor det stadig er udbredt at digte lejlighedssange på gamle, danske melodier – og dem skal man simpelthen kunne spille. Visse sange omhandler gårdsangerlivet og er blevet hyppigt brugt i gårdene, og det er måske især dem, folk i almindelighed kalder en gårdsang.

Er det betleri at spille på hatten?

I lovmæssig forstand ja, i folks opfattelse nej. At spille på hatten er en gammel tradition, som man kender tilbage fra middelalderen, hvor de omrejsende gøglere og musikanter, de såkaldte 'legere' optrådte på gader og torve, og ofte blev budt til hoffet for at more og adspilde dér. Lovgivningen dengang skal jeg ikke udtale mig om, men i en dombog (B24-589) fra Landsarkivet for Nørrejylland fra 1792, kan man læse, at en violinspillemand er blevet anholdt for betleri. I vor tid har det været en politivedtægt, som man har brugt som lovens begrundelse for at jage gårdmusikanter. I dag har man lempet så meget, at det er tilladt at spille på Strøget og de øvrige gågader samt Rådhuspladsen og Kongens Nytorv indenfor bestemte tidsrum – men det er stadig ikke tilladt

at spille på hatten! Men alle spiller på hatten – og alle får noget i den! Det er en misforståelse med dette forbud. Når man stiller sig op og spiller, gør man det af flere årsager – en af dem er at tjene en skilling. Denne indstilling er to-vejs og er indgroet i folks bevidsthed. Medmenneskelige følelser, glæde over musikken og over, at nogle trodser vejr og vind og spiller udendørs, får folk til at yde gengæld med en skærv til musikanten. Sådan er det bare! Og for os som udøvende gård-, gade- og værtshusmusikanter er det en stor glæde og et vigtigt mål at formidle denne tradition samt sangene og samværsformen videre til kommende generationer – det ville være synd og skam om denne del af folkekulturen ikke også skulle tilhøre vore efterkommere. Publikum mener det samme – hvorfor skulle de ellers standse op med deres småbørn og pege og forklare og med lys i øjnene genopleve noget fra deres egen barndom? Og jeg nyder at se et lille barn blive gennemhen til hatten med en håndfuld mønter, som det hastigt slipper for derefter at ile tilbage til den trygge favn mens et: »Tak ska du ha'!« følger det på vej. Og også her ligger noget vigtigt gemt – den personlige kontakt – et nik, et smil, en tak. Der skal så lidt til – og man skal aldrig være uberørt over den gestus, det er, at give et vildfremmed menneske en skærv! Og når man så selv får et smil tilbage og ser, at giveren bliver stående et par numre endnu, så er det en dobbelt glæde, der fylder én. Så har det, man spiller og synger, ramt rigtigt. Betleri er det ikke – det er nærmere en slags byttehandel.

Judy Ryslander 1986 i Skælskør. Foto: Kirsten Terndrup.

Da jeg løbende indsamler materiale om gårdmusikanternes liv og levned (fotos, beretninger – skriftlige som mundtlige – lydoptagelser m.v.) med henblik på specialeskrivning samt evt. en bog, vil jeg ad denne kanal opfordre til, at folk der ligger inde med oplysninger herom, henvender sig til mig. På forhånd tak! Adressen er: Judy Ryslander, Døllevangen 9, 2730 Herlev. Tlf. 02 84 60 71.